

Socialdemocratism sau poporanism ?

VI

Formula progresului nostru industrial.

Desăvârșirea operei generațiunii dela 1848, realizarea, întruparea în instituțiunile și în viața noastră publică a principiilor democratice, într'o țară în care țărani formează 94% din numărul total de *contribuabili*, va determina, fatal, și direcția evoluțiunii noastre economice întregi.

Dacă progresul *politic* pentru noi se rezumă în idealul unei *democrații rurale*, evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru, vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc, și progresul *economic*, deci, trebuie să ne ducă înainte de toate spre organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești: o țărănime viguroasă, stăpână pe pământul pe care îl munceste, și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvârșit de societăți cooperative, avantajele micii proprietăți sînt împreunate cu toate avantajele tehnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate.

Am arătat în altă parte (cap. II) care poate fi idealul, care este norma progresului social pentru o societate clădită pe aceste temelii, în condițiunile concrete ale dezvoltării noastre istorice.

Dar înainte de a încheia, sînt silit să prezint aici și o altă față a problemei, și să spun cîte-va cuvinte asupra direcției în care va trebui să se îndrumeze, în concordanță cu acest caracter al evoluțiunii noastre politice, economice și sociale, și *desvoltarea noastră industrială*.

Cu atît mai mult sînt dator să mă opresc asupra acestei chestiuni, cu cît teza susținută de mine, în ce privește rezultatele politice noastre industriale de pînă acum, a dat loc la multe nedumeriri și interpretări greșite.

Din faptul că am tăgăduit posibilitatea dezvoltării la noi a unei industrii mari, după *tipul celei din Apus*, mi s'a atribuit de cîtră mulți credința ineptă în imposibilitatea *oricărei industrii*.

Dar chiar din faptul că oricîte brațe ar cere o agricultură

mai intensivă, înmulțirea populațiunii cu timpul fatal va da naștere unui prisos de brațe, — fără să mai vorbesc de acele ramuri de producțiune industrială, în privința cărora am recunoscut că și astăzi pot înflori, — e vădit că nu acesta e gândul meu.

* * *

Problema industrială la noi poate fi înfățișată din trei deosebite puncte de vedere :

1) Cu toate că pentru munca câmpului nu avem brațe destule, incit sintem siliți să introducem atîția muncitori străini în fiecare vară, — totuși peste 80% din populațiunea țării, aproape 99% din *muncitorimea* noastră, e condamnată de obicei la trîndăvie în timpul lunilor de iarnă, dela Noembrie până în Martie incluziv, aproape o jumătate din an !

Ce popor poate trăi omeneste un an întreg din munca numai a lunilor de vară ?

Chiar faptul acesta care, pe de o parte, dovedește și imposibilitatea dezvoltării industriale în sensul apusean, ne pune, pe de altă parte, în fața problemei economice, chiar din punctul de vedere al *țărănimii*.

Această problemă poate fi formulată astfel :

A găsi un tip de organizație industrială, care, fără să distragă populațiunea muncitoare dela munca câmpului în lunile de vară, să-i dea ocupațiune productivă în lunile de iarnă.

Această organizație industrială, vădit, nu poate avea asemănare cu cea din Apus. Acolo industriei i s-a asigurat un contingent constant de muncitori, *pentru tot cursul anului*, nu numai pentru lunile de iarnă, — prin „exodul din sate“, prin despărțirea țaranului de pămînt și înregimentarea lui în armata de proletari ; în alte condițiuni industria europeană nici nu ar putea exista, intrucit n'ar putea lupta pe piața internațională (condițiune *sine qua non*, cum am văzut, a industriei europene moderne), dacă toate instalațiunile și mașinariile ei, ce reprezintă un capital imens, ar trebui să „șomeze“ în lunile de vară, fiindcă muncitorii ar părăsi atelierele pentru munca câmpului.

În astfel de condițiuni nu se poate desvolta decit o industrie casnică, o *industrie țărănească*, pentru care piața externă nu este indispensabilă, și care ar tinde în primul rînd de a satisface cerințele consumațiunii interne.

O politică economică greșită a ultimelor decenii, care urmărea fantasmagoria „marii industrii naționale“, nu numai a împiedicat dezvoltarea producțiunii noastre în această direcție, dar a și distrus începuturile adevăratei *industrii naționale* din vechime.

Și nici într'o direcție *protecționismul industrial* nu poate fi mai legitimat.

Această industrie se poate naște în modul cel mai firesc din gospodăria țărănească, ca industrie agricolă sau accesorie

agriculturii, plecînd dela valorificarea produselor ogorului și ale cîmpului țărănesc, ca în Danemarca, care, cum am văzut, a putut chiar bate în concurența internațională producțiunea franceză; *sub imboldul cooperatiunii* ea poate lua o dezvoltare practicește nelimitată, mai ales dacă vom ținea seamă că tehnica modernă face cu puțință distribuirea forței motrice ieftine pentru atelierele cele mai mici, putem spune la domiciliul fiecărui muncitor.

Totul în sîcra aceasta atîrnă de încurajarea înțeleaptă din partea statului, de organizarea, pe baze cooperative, în ce privește cumpărarea de unelte, de materii prime ce nu s'ar găsi pe loc, de combustibil, precum și în ce privește desfacerea produselor fabricate, etc.

Legislația noastră asupra cooperativelor sătești poate servi de punct de sprijin pentru organizarea producțiunii noastre naționale în această direcție; și, pe lângă industriile organizate pe această cale depildă în Danemarca, am putea ajunge la reînvierea și dezvoltarea ulterioară a vechilor noastre industrii țărănești, ca țesătoria, tăbăcăria, cojocăria, rotăria, etc.

É vădit, că dezvoltarea *industrială*, în acest sens, intră cu desăvîrșire în formula progresului economic și social, din punctul de vedere al unei ideale *gospodării țărănești*,—adică, ea apare, propriu zis, ca o altă față a aceleiași probleme economice, pe care până acum am relevat-o mai ales din punctul de vedere al evoluțiunii agricole.

2). În al doilea rînd, problema industrială ni se înfățișează din punctul de vedere al *muncitorimii orășenești*,—oricît de neînsemnată ar fi aceasta față de cea țărănească.

Muncitorimea industrială în orașele noastre e reprezentată, în majoritate covîrșitoare, de *meseriași*, nu de „proletari“, salariați ai fabricilor (am văzut că numărul total al muncitorilor în industria noastră „mare“,—ținînd samă chiar de stabilimentele cu 4—5 lucrători,—nu se urcă, cu femei și copii, nici la 40,000, și încă o parte însemnată din acest număr o formează tot *meseriași*, și nu „proletarii“ în sensul european al cuvîntului).

În condițiunile dezvoltării noastre economice, cum am dovedit, este exclusă ipoteza că acești meseriași pot fi „proletarizați“ de fizica industrie „mare“ dela noi.

Progresul economic și social pentru acest element al orașelor noastre, prin urmare, nu poate rezulta decît dintr'o organizare a meseriașilor noștri, *ca atari*, astfel ca dinșii să poată lupta împotriva concurenței din afară, adică să li se asigure condițiuni mai prielnice de producțiune și de desfacere a produselor.

Și, în această direcție, putem recunoaște legitimitatea unui regim rațional de protecțiune, precum și necesitatea unei legislații *asupra cooperativelor orășenești*, analoagă cu aceia, pentru eficacitatea căreia avem deja destule probe în tînăra mișcare cooperativă din satele noastre.

É vădit că evoluția industrială în această sferă, departe de a fi în contradicere cu progresul economic al țărănimii, apare, dimpotrivă, pentru el ca o armonioasă și firească completare,

intrucit in orașe e sediul natural pentru toate acele ramuri de activitate industrială, cari sint neaccesibile gospodăriilor țărănești, oricît de mult ar veni în sprijinul lor creditul și cooperatiunea.

Bine înțeles, în populațiunea orășenească, precum și în acea a regiunilor muntoase neprielnice agriculturii, se găsesc și elemente ce ar putea îdestula nevoia de brațe muncitoare a acelor adevărate mici industrii capitaliste cari pot întreprinde și la noi, în mod *natural* și în limitele pieții noastre interne, transformarea industrială a diferitelor produse ale solului nostru, de vreme ce e vădit, că astăzi sint ramuri de producțiune, cari ar întrece și puterile industriei țărănești, precum și pe cele ale atelierelor de meseriași.

Departate de a mă ridica împotriva acestei mici industrii capitaliste, socot că ea poate servi de sprijin unui prețios element social, în faza actuală a dezvoltării noastre politice, și anume: micii burghezimi industriale naționale, care are acum încă un mare rol de îndeplinit în viața noastră publică.

Dar pentru a putea fi la înălțimea menirii sale, mica burghezime industrială trebuie să fie o reală forță economică, și nu un produs artificial și lipsit de viață proprie. Această sarcină, vădit, nu o poate duce industria de „fîtiluri“ sau de „nasturi de sidex“, ce nu trăește decît în sera „încurajărilor“ bugetare, și niciodată nu poate ajunge să stea în picioare singură.

În condițiunile noastre economice, deci, și mica industrie capitalistă va păstra de regulă caracterul de *industrie accesorie agriculturii*.

În orice caz însă, în economia totală a vieții noastre productive, rolul ei va fi, prin forța lucrurilor, întotdeauna foarte modest, și—in ce privește evoluția noastră economică generală—prea neînsemnat.

3) În sfîrșit sint ramuri de producțiune, de care nu ne putem dispensa și cari, prin firea lor, nu pot fi organizate decît în forma *unei mari industrii*.

Voiu cita un singur caz: industria petrolului.

Analizînd împrejurările vieții noastre economice, necompatibilă cu organizația industrială apuseană, am subliniat întotdeauna și faptul că această industrie, mulțumită unor condițiuni excepționale, are un mare viitor în țara noastră.

Însă unde ne-a adus dezvoltarea ei lăsată pe sama inițiativei private, în voia întîmplărilor, ne-a arătat atît de deslușit d. Vintilă Brătianu, în „Cronica economică“ din Nr. 9, 1907, al *Vieții Rominești*.

Aici voiu reproduce în sprijinul datelor adunate de d-sa și cifrele datorite chiar unor specialiști străini.

D-nii I. Mendel și Dr. P. Schwartz, din Berlin, ne dau următoarea tabelă relativă la capitalurile plasate în industria noastră petroliferă, *după naționalitate* ¹⁾:

1) I. Mendel und Dr. P. Schwarz—„Die Kapitalinvestitionen in der rumänischen Petroleum-Industrie“ (in *Festschrift für d. III Internationalen Petroleumcongress, Berlin 1907*), p. 67.

CAPITALURILE	Suma	% din total
Germane	115,500,000	55,8
Engleze	15,500,000	7,5
Franceze	15,300,000	7,4
Italiene	15,000,000	7,2
Olandeze	14,600,000	7.
Române	14,000,000	6,7
Americane	12,500,000	6.
Belgiene	4,750,000	2,4
Total	207,150,000	100.

Notați bine, că aici sînt clasificate ca „romine“ și toate acele capitaluri, cari adesea sînt naționale numai cu numele, după domiciliul, așa să zic, legal al capitalistului, — dar și *aceste* capitaluri formează mai puțin de 7% din întreg capitalul industriei petroliere!

Dacă vom ținea seamă, că și o parte din muncitorii acestei industrii, și mai ales personalul superior, sînt străini, că proprietatea solului însăși, într'o formă sau alta, a trecut în mini străine, putem afirma că aproape valoarea integrală produsă în industria petrolieră, — dobînda capitalului, profitul întreprinzătorului, renta pămîntului înstrăinat și chiar o parte din salarii, — totul cade astfel în mina străinului!...

Industrie națională...

Cererea d-lui Vintilă Brătianu ca industria petrolieră să fie *naționalizată* e dar pe deplin justificată.

Dar cum?

Capitalurile în adevăr naționale nu pot fi încă multă vreme indetulătoare pentru organizarea convenită și dezvoltarea normală a acestei industrii, nici nu putem renunța pentru vremuri îndelungate la acest mare izvor de bogăție.

Atunci?

Nu poate fi decît o singură soluție, care e și conformă vechilor noastre tradițiuni, — *monopolul statului*, ca și pentru saline, singura industrie extractivă ce am moștenit-o dela părinți (dar bine înțeles fără scopuri fiscale).

Dacă și statul va fi silit să recurgă la capitaluri străine, în formă de împrumuturi, totuși din valoarea produsă nu va cădea, în cazul acesta, în minile străinilor decît *dobînda*, totdeauna foarte redusă pentru împrumuturile de stat, dar și aceasta cu timpul nu

va mai fi plătită, mulțumită amortizării treptate a datoriei, înlesnită prin dezvoltarea însăși a acestei industrii.

Această soluție nu poate fi acceptată de un bun social-democrat, în oroarea lui pentru „socialismul de stat”, — deoarece socialdemocratismul vede în „statul burghez” numai un instrument de dominațiune a claselor exploatatoare, cari se vor folosi de orice lărgire a sferei lui de acțiune în dauna claselor muncitoare.

Și încă K. Kautsky, de pildă, spune :

„Ca exploatator, statul încă întrece pe un capitalist particular, pentru că, față de cei exploatați, el poate dispune, pe lângă mijloacele economice ca și orice capitalist, și de mijloacele politice ce-i dă puterea publică....”¹⁾

Din cauza aceasta social-democrații germani au combătut cu înverșunare monopolul tutunului, al alcoolului, al comerțului cu grâne (propus de agrarieni), și chiar trecerea către stat a Băncii Imperiale, și chiar... ideia naționalizării pământului !...

Nu pot discuta aici cu social-democrații asupra naturii statului²⁾, dar nu ne putem speria de monopolul statului într-o țară, unde nu numai din vechime extragerea sării e monopolizată, nu numai de mult a intrat în moravuri monopolul tutunului, al hirtiei de țigară, al chibriturilor etc., și înființarea monopolului alcoolului e numai o chestie de timp, unde nu numai statul și-a rezervat exclusiv exploatarea căilor ferate, a serviciilor postale, telegrafice și telefonice, dar unde toată lumea găsește foarte firesc ca statul să-și întrețină vastele exploatațiuni de pescărie, să-și creeze servicii de navigațiune fluvială și maritimă, șantiere de construcții navale, fabrici de cărămidă și țigle, de traverse, etc., etc.

Dacă *unicul mijloc* de a naționaliza industria noastră petrolieră constă în forma aceasta, tradițională pentru noi, a *monopolului de stat*, e vădit că mai curînd sau mai tirziu acest mijloc ni se va impune. Ce l'ar putea împiedica, în adevăr, ce interese legitime s'ar putea invoca împotriva realizării lui ?

Interesele proprietarilor subsolului ? Dar pentru ei concesiunea către stat poate fi și mai avantajoasă decît către societățile străine.

Interesele capitaliștilor naționali ? Dar pe lângă că aceste interese cantitativ (și calitativ) sînt încă atît de neînsemnate în industria noastră petrolieră, apoi naționalizarea ei le deschide noi posibilități, prin o rațională încurajare a diferitelor industrii derivate, accesibile capitalului național, ce se pot naște tocmai din cauză că statul va exploata bogățiile terenurilor petrolifere, înainte de toate, în interesul *economiei naționale* generale.

Monopolizarea de către stat a industriei petroliere nu numai ar fi avantajoasă pentru stat, fiindcă i-ar spori veniturile (în

1) K. Kautsky — „Das Erfurter Programm”, 1907, p. 129—130.

2) Cf. în aceasta privință, C. Stere, — „Introducerea în studiul dreptului constituțional”, p. 51 urm.

afară de orice considerație pur fiscală, ca în monopolurile actuale, ci prin beneficii legitime cât de moderate); nu numai ar fi o mare binefacere și pentru lucrători, căci ei atunci ar avea, firește, o situație materială mai bună și mai sigură, ca în toate întreprinderile statului; dar această monopolizare, și aici e punctul cardinal, ar face cu puțință ca o ramură atât de însemnată a producției naționale să fie exploatată în concordanță cu interesul economic general al unei țări, care prin caracterul ei esențial e înainte de toate o țară *agricolă* și o țară de *mică industrie*.

Aici însă trebuie să lărgim chestiunea.

Industria petrolieră, chiar de nu ar fi monopolizată, se poate, la urma urmelor, desvolta de la sine, deși înstrăinată și în dauna economiei naționale.

Ca țară agricolă, însă, putem avea interes și de alte ramuri de *mare industrie*, cari astăzi lincezesc sau duc o viață artificială nu numai fără vr'un folos real pentru interesele noastre economice generale, dar chiar fără un alt rezultat decît un deficit netăgăduit în gospodăria noastră de stat.

Să citez, de pildă, din nou, cazul fabricilor noastre de zahar, în privința cărora am dovedit, că dacă statul ar plăti pur și simplu o leață tuturor lucrătorilor lor și ar da fabricanților și o dobîndă de 5 % asupra capitalului lor de instalațiune, fără să le mai ceară să producă ceva, — încă ar fi un folos pentru economia națională, față de starea actuală de lucruri.

Și totuși aceste fabrici, — dacă ne silesc să plătim scandalos de scump zaharul, pus la dispoziția vecinilor noștri cu jumătate de preț, și chiar mai cîtin, — nu pot trăi decît *prin cartel și împunînd statului și obligația de a nu mai autoriza înființarea altor fabrici* (art. 2, din convenția dintre Ministerul de finanțe și fabricile de zahar, votată de corpurile legiuitoare, și promulgată la 15 Martie 1906).

Cu alte cuvinte: avem un *monopol al fabricilor de zahar*, stabilit de *lege*, dar nu în favoarea statului, ci a *cîtorva capitaliști, în mare parte străini*, — și fără nici un folos pentru economia națională!....

Se poate o anomalie mai mare?

Și poate fi ceva mai ușor, și mai firesc, decît ca la expirarea termenului acestui monopol, în 1914, statul să răscumpere instalațiunile fabricilor de zahar, și să ia asupra-și monopolul, în profitul tuturor?

O industrie, care trăește numai din pomana statului, pe care statul o poate distruge prin o singură trăsătură de condeiu, nu poate invoca nici interesele „libertății economice“, nici „drepturile cîștigate“. Trecerea ei direct în minile statului e și logică, și poate aduce numai foloase, fără să prezinte vr'un dezavantaj.

Pentru a învedera foloasele ce poate aduce agriculturii, și economiei naționale în genere, o mare industrie monopolizată de către stat, e destul să amintim aici cazul, citat și de deputatul

socialist belgian E. Vandervelde, și anume rezultatele monopolului alcoolului în Elveția: ¹⁾

Citã vreme fabricațiunea și distilarea alcoolului în Elveția forma o industrie privatã, singura preocupare a distilatorilor era de a fabrica rachiu cât se poate mai ieftin, întrebunțind, la nevoie, și materiile prime străine, ca porumbul. De la introducerea însă a monopolului, statul nu numai a stãruit, cu mare folos pentru sănãtatea publicã și pentru economia naționalã, sã scadã simțitor consumațiã alcoolului, dar s'a și îngrijit sã vinã în ajutorul agriculturii, și anume a favoriza regiunile mai puțin fertile, fabricând, de pildã, alcoolul din *cartofe*, ce se pot produce în țarã. Astfel cultura cartofilor s'a întins foarte mult, ceea ce a contribuit la ridicarea stãrii materiale a populațiunii rurale.

Alt exemplu de rezultate prielnice pentru agriculturã e și cel relevat de profesorul Wagner, relativ la monopolul tutunului.

Tutunul se cumpãrã de Regie, dupã prețurile stabilite de mai înainte pentru fiecare calitate, și publicate în fiecare an de Ministerul de finanțe. Astfel cultivatorul primește nu numai un preț bun, dar și un preț ce rãmîne aproape uniform din an în an, și cunoscut de mai înainte. El are în chipul acesta—o deosebire foarte avantajoasã fațã de „comerțul liber”—o bazã solidã pentru socotelile sale, o adevãratã binefacere pentru agricultor.

Pe cind astãzi la noi, afarã de cazuri excepționale, industria mare nu se poate dezvolta deloc sau se instrãineazã,—prin monopolizarea acestor ramuri de producțiune de cãtrã stat am putea ajunge la regularea și îndrumarea sãnãtoasã a întregii noastre vieți economice, a agriculturii și a micii industrii.

Rafinãriile de zahar, de pildã, s'ar putea rãzima pe o rețea de mici fabrici regionale de melasã, iar distileriile de alcool pe mici velnițe și pe micii producãtori de țuicã.

Iar dacã vom ținea seamã de faptul cã aceste mici velnițe sau fabrici de melasã sînt accesibile și gospodãriilor țãrãnești, prin organizații cooperative, se poate ușor vedea ce aspect ar putea lua munca noastrã naționalã, toatã viața productivã.

Nu pot insista aici mai mult și mai amãnunțit asupra diferitelor industrii, cari nu se pot organiza decit în mare, dar cari nu sînt cu puțință la noi, sau nu pot avea o dezvoltare prielnicã economiei naționale, decit în cazul monopolizãrii lor de cãtrã stat.

Țarã exportãtoare de cereale, noi nu putem exporta de pildã fãinã, fiindcã, cu toate sacrificiile ce le facem, morarii noștri nu sînt în stare sã reziste concurenței străine.

Dar aici atingem și chestiunea întregã a exportului nostru, astãzi cu totul acaparat de străini.

Agrarienii germani, cel mai reacțios partid din Europa, nu s'au sfiit sã susținã monopolizarea de cãtrã stat a comerțului cu cereale!...

Fiind dat faptul cã statul nostru a monopolizat cãile ferate,

3) E. Vandervelde, — „Le Socialisme et l'agriculture“, 1906, p. 73—74.

că a făcut un început serios de organizare a navigațiunii fluviale și maritime, și că mine va avea și o conductă de petrol (pipe-line) până la Constanța,—putem prevedea de pe acum pe ce cale am putea ajunge la o organizare *națională* a exportului nostru.

Din această schițare, foarte fragmentară, a îndrumării *posibile* pentru industria și întreaga noastră producțiune,—ca să revenim la punctul nostru de plecare,—e ușor să deducem ce însemnătate economică ar putea avea industria noastră petrolieră, dacă în loc să servească numai intereselor străine, și în orice caz intereselor înguste ale citorva capitaliști, ea ar fi monopolizată de către stat, care, vădit, ar urmări nu numai „profitul“, în sensul în care îl caută un particular, ci mai ales o dezvoltare intensă a tuturor forțelor productive naționale.

Cel mai mare „profit“ pentru stat ar fi ca petrolul, acest minunat combustibil, să servească înainte de toate pentru intensivarea acestor forțe productive.

Și sint convins, față de împrejurările descrise pe larg în capitolul III al studiului de față, că aceasta e singura cale posibilă pentru dezvoltarea noastră industrială ¹⁾.

Această îndrumare a industriei noastre mari e, în acelaș timp, în concordanță perfectă cu dezvoltarea economică a țării și a micii industrii și ne păstrează intacte pentru viitor toate posibilitățile unui progres economic și social mai înalt.

Această cale nu ne duce, în ce privește marea industrie, la *socializarea ei*, după rețeta social-democratică,—ci numai la *naționalizarea ei*, prin monopolizare de către stat.

Socializarea industriei are în vedere înainte de toate *interesul muncitorului, emanciparea lui*, pe cind într'o industrie naționalizată situațiunea muncitorului, deși mai bună și mai sigură, nu se deosebește, *în fond*, de aceea pe care o au lucrătorii în întreprinderile private, naționalizarea industriei urmărind în primul rind o organizare industrială conformă cu interesele corpului național întreg.

Dar după toate dezvoltările din cuprinsul acestui studiu, socot că n'am nevoie să mai insist asupra ineptiei năzuințelor de a *socializa* producțiunea în România cită vreme lumea întreagă trăește încă sub egida capitalismului.

În orice caz, toate îmbunătățirile în soarta muncitorimii nu pot rezulta decit din dezvoltarea producțiunii,—și în afară de naționalizarea mării industrii, proletariatul nostru nu poate găsi, de fapt, decit o soluție foarte simplă: să *dispară* odată cu neîn-

1) *Adaos la corectură*: După ce acest articol a fost dat la tipar, ziarele ne-au adus vestea, că Ministrul de finanțe a depus un proiect de lege „pentru împărțirea consumului petrolului între distileriile din țară“... Unde e *libertatea comercială*? Nu critic proiectul, fiind-că în momentul de față nici nu-l cunosc în detaliu. Dar dacă sintem *siliți la ast-fel de măsuri*, cari vor avea de consecință scumpirea petrolului,—nu e mai simplu de a naționaliza toată industria petrolului, prin monopolizarea de către stat?

lătuabila desființare a „marii industrii“ ineseși, în cazul dacă nu voește să trăiască ca un organism parazitar pe corpul „avanzatelor“ și al „incurajărilor“ budgetare, în regimul actual...

* * *

O țărănime liberă și stăpină pe pământul ei; dezvoltarea meseriilor și a industriilor mici, cu ajutorul unei intense mișcări cooperative la sate și în orașe; monopolizarea de cătră stat, în principiu, a industriei mari (afară de cazuri excepționale, unde ea s'ar putea dezvolta de la sine, fără prejudiciu pentru viața economică); aceasta este formula progresului nostru economic și social, ce ni-o impun condițiunile ineseși ale vieții noastre naționale.

Pentru vremurile pe cari le poate străbate gândul nostru, în împrejurările concrete ale dezvoltării noastre istorice,—nu avem înaintea noastră altă cale.

Bine înțeles, acest ideal—ca orice *ideal* de altfel—nu poate fi realizat dintr'o zi într'alta; multă muncă, lupte îndelungate, în cari fiecărei biruinți parțiale îi vor premerge atâtea înfringeri, cu tot cortegiul lor de crude dezamăgiri și suferinți, —ne pot asigura numai o înaintare treptată și, poate, prea înceată pentru inima și mintea nerăbdătoare a celuiia ce întrezărește perspectivele nesfârșite ale viitorului; dar fiecare pas va însemna triumful idealului asupra puterilor întunericului.

Ar fi copilărească încercarea de a preciza mai lămurit fazele distincte ale acestei evoluțiuni; chiar numai față de progresele vertiginoase ale tehnicii, cine mai poate prevedea astăzi *condițiunile materiale*, în cari va trăi societatea peste câteva decenii, peste o sută, două sau trei sute de ani? Chiar socialismul apusean, de mult nu ne mai servește descrițiuni amănunțite și concretizate ale „societății viitoare“, precum nici ale fazelor intermediare.

„Ajunge pentru fiecare zi răutatea ei“...

Dar idealul nostru ne poate da—și acesta e rostul unui ideal—in învălmășagul inextricabil al luptelor de fiecare zi, firul conducător, călăuza statornică și credincioasă.

Și mai mult, chiar pentru socialistul din Apus, nu poate da nici marxismul cel mai „ortodox“ și neprihănit...

Imi dau bine seama, că e departe încă momentul, cind politica economică a statului nostru se va putea afirma cu toată francheța în sensul indicat aici.

Inerția și ignoranța țărănimii, lipsa de conștiință și de educație politică a micii burghezimi orașenești, lipsa de cunoștinți economice și de simț politic la intelectuali, lipsa de energie și debilitatea morală a unora, precum și prejudecățile și interesele nemărturisite ale altora, cari, sub cuvint de a sprijini „industria națională“, crează situații budgetare excepționale pentru o mină

de privilegiați, — toate acestea pot intirzia încă multă vreme acest moment.

Știu de asemenea că, pe de o parte, social-democrații noștri nu vor găsi destule cuvinte de inlierare pentru reacționarismul meu, vor reproduce împotriva mea toate tiradele confrăților din Germania împotriva „socialismului de stat“, și toate filipicile de cari altădată a avut parte acolo politica economică a unui Bismark; că, pe de altă parte, voi fi zugrăvit de către campionii oligarhiei noastre reacționare ca cel mai zvăpăiat și primejdios „anarhist“ (cuvîntul e la modă), „tovarăș cu Bebel“ și nu mai știu cine.

Dar am curajul să afirm, că aceasta va fi politica economică a generațiunii ce va veni după noi.

Ea va fi impusă și de necesitatea economică, și de dezvoltarea noastră democratică, în măsură în care se vor deștepta și vor lua o parte tot mai activă la viața publică masele populare :

Fiindcă interesele tuturor elementelor noastre sociale *pozitive*, — ale țăranimii, ale claselor mijlocii și ale intelectualilor, — convergează toate în direcția acestei evoluții.

„Nu e omul pentru Simbătă, ci Simbăta pentru om...“

Construcțiunile teoretice, formulele abstracte și programele practice, au singurul rost de a servi trebuințelor și aspirațiunilor unui popor.

Dar omul e adesea stăpinit de pornirea metafizică de a-și *antropomorfiza* creațiunile minții sale, de a le privi ca ființi de sine stătătoare, de a rupe legătura lor cu faptele materiale, cu trebuințele și aspirațiunile ce le-au dat naștere.

Și atunci, în loc să servească aceste trebuinți și aspirațiuni, construcțiunile teoretice, diversele formule și programe, — ca ființi închipuite, — ajung să le încătușeze, să le subjuge!...

Împotriva acestei străvechi rătăcirii e îndreptat cuvîntul scriiturii, de această rătăcire s'a făcut vinovat socialdemocratismul nostru, și această rătăcire am căutat să o desvăluim în șirul studiilor de față.

În vederea acestui scop, n'am avut nevoie — cum am lămurit chiar în capitolul introductiv — să critic doctrina marxistă în sine, intrucit, — bazîndu-mă pe premisele înseși ale acestei doctrine, invocînd chiar autoritatea marilor ei dascăli, aplicînd cu rigurozitate metoda ei în analiza problemelor vieții noastre sociale, — am putut scoate la iveală, și cu mai mult relief, toată lipsa de consecvență și de spirit științific în împrumutarea oarbă a formulilor izvorite din complexul împrejurărilor altei vieți; am arătat că această copiere a lozincilor, a programelor și a prac-

ticilor, menite de a rezolvi, — după cuvîntul chiar al magistrului, — problemele născute în sinul unei societăți ce trece cu totul altă fază a evoluțiunii sociale, e o culme de absurditate....“

Cu atît mai puțîn intra în gîndul meu să critic aici însăși concepția *socialistă* în ce privește progresul omenirii.

Și pentru un motiv foarte simplu.

* * *

Socialismul poate avea două interpretări contrarii.

După una, — cea marxistă, — socialismul e un produs specific și exclusiv al societății capitaliste moderne; el nu este — după vorba lui Fr. Engels — decît „expresiunea teoretică a mișcării proletariatului *industrial* din sinul societății *burgheze*“; aci *socialismul* e identificat cu *socialdemocratismul*, cu toate formulele și practicele lui, iar toate curentele de idei ce se îndepărtează de acest din urmă, sînt considerate ca *reacționare* și *anti-socialiste*.

Această interpretare, îngustă și unilaterală, nu numai n'a ajuns, de pildă, nici o dată să predomină în Anglia (țară ce merge totuși în fruntea *evoluțiunii capitaliste* și, deci, după formula lui Engels, ar fi trebuit să stea și în fruntea *mișcării social-democratice*), dar ea este astăzi săpată din temelie chiar în țările ei de baștină, unde peste tot mișcarea social-democratică trece printr'o criză acută.

Astfel, cu drept cuvînt, se poate discuta dacă chiar pentru proletariatul socialist din Apus socialdemocratismul nu este acum „ein ueberwundener Standpunkt“. (Dacă îmi va îngădui vremea, poate altădată voi întreprinde și un studiu de critică în fond a acestei doctrine).

După cealaltă interpretare, socialismul e vechiu ca lumea; în toată dezvoltarea istorică a societății omenești, se poate constata lupta neîncetată între două principii opuse, — a solidarității sociale și a liberei concurențe; dela desființarea comunismului preistoric al triburilor primitive, în fiecare fază a evoluțiunii sociale găsim o nouă formă de echilibru nestabil între aceste principii antagoniste; și în desființarea robiei, a iobagiei, în luptele breslelor și ale țăranilor din evul mediu, în prăbușirea societății feudale, și chiar în acea aspră afirmare a individualismului ce i-a urmat, se poate vedea la fiecare pas triumful unei forme superioare a acestui echilibru, în care se degajează și se afirmă, pe o bază tot mai largă și mai înaltă, principiul solidarității sociale.

Din acest punct de vedere, socialismul, deci, departe de a fi un produs exclusiv al vieții economice moderne, în fiecare din aceste faze istorice e reprezentat de acele curente de idei și de acele clase sociale, cari afirmă principiul *solidarității sociale*; socialdemocratismul și mișcarea proletariatului nu sînt ele înseși decît o fază trecătoare, mărginită în timp și în spațiu, în evoluția ideii de solidaritate socială; și odată cu mersul omenirii spre formele tot mai superioare ale vieții sociale, gîndirea se ridică

la o concepțiune tot mai largă și mai pătrunzătoare a solidarității, a *socialismului*,—luminindu-ne astfel calea spre o nouă biruință a idealului de dreptate socială.

Dacă socialdemocratismul, cum am spus, e „un punct de vedere invins” pentru cugetarea modernă,—socialismul însă, în ciocnirea-i violentă cu apoteoza exasperată a liberii concurențe, întreprinsă un moment, sub imboldul împrejurărilor istorice, de către școala clasică a liberalismului, dimpotrivă *a eșit el învingător din luptă*.

(Trebue să recunoaștem, că la acest rezultat a contribuit mult și socialdemocratismul apusean, și prin mișcarea de idei ce a provocat-o, și mai ales prin acțiunea maselor populare, pe cari a știut să le organizeze. În aceasta chiar a constatat, putem spune, misiunea lui istorică).

Spre a invedera biruința *socialismului* în cugetarea modernă, voiu cita pe un adversar hotărît al socialdemocratismului, și chiar al socialismului revoluționar în genere, pe celebrul critic literar francez, *Emile Faguet*.

Dacă ideile acestui gânditor,—care nu e economist, nici sociolog,—au în această privință puțină autoritate din punctul de vedere strict științific, ele sînt cu atît mai interesante, cu cît reflectează numai *păreră mijlocie* a claselor culte din Apus, și deci ne pot arăta măsura în care socialismul a pătruns în psihica societății europene.

Emile Faguet își încheie cartea, îndreptată împotriva socialismului revoluționar, cu următoarele cuvinte:

„În orice caz, socialismul în sine, *în fondul său*, e o *doctrină morală*, care e *îreproșabilă și salutară*, și care, ca doctrină morală, trebuie răspîndită între toate popoarele, ca o religiune, fără să părăsim pentru dînsa ideea de patrie...”

Și ilustrul om de litere, foarte sceptic prin firea lui, nu numai acceptă „socialismul de stat”, dar chiar și „socialismul asociaționist”, pe care îl recunoaște „demn de toată considerațiunea și de tot respectul”, fiindcă „nu este decît o trebuință ce știe să-și creeze organul, în perfectă conformitate cu legile naturale și cu legile sociologice cele mai sigure și mai bine întemeiate...”

Și iată cum e definit acest „socialism asociaționist”:

„Socialismul, care constă în aceea că proletarii se organizează ei înși-și; fie spre a se hrăni mai ieftin; fie spre a înlocui capitalul capitalist prin capitalul colectiv și a crea ei înși-și o întreprindere industrială, ca stăpîni nu ca servitori; fie pentru a se apăra metodic împotriva exigențelor injuste sau excesive ale patronilor; fie pentru a avea accesul la proprietate; fie *pentru a constitui proletariatul într-o clasă considerabilă și importantă cu o mare parte în destinele națiunii și în răspunderile națiunii...*” 1).

1) *Emile Faguet*,—„Le Socialisme en 1907”, p. 370—372, *passim*.

Cum vedeți, în cadrul acesta poate intra și sindicalismul și socialismul parlamentar....

Cînd un cugetător atît de sceptic și chiar timid, ca Faguet—o încarnare a „bunului simț“,—atît de moderat și conservator în ideile lui, vorbește astfel, liberalismul clasic a trăit, și triumful concepțiunii socialiste nu se mai poate contesta, și, vădit, în viitorul apropiat ne putem aștepta numai la lupta între diferitele curente în cadrul *acestei* concepții.

În cadrul lucrării de față însă, nu intră încercarea, foarte legitimă de altfel, de a lămuri mai de aproape această concepție asupra progresului social, de a o preciza, sau de a înlătura din ea toate ingredientele străine, ce prejudecățile, patimele sau greșelile le-au îngrămădit în jurul ei.

Cu atît mai puțin, intră—repeț—în intențiunile mele de a ataca o concepție pe care o găsesc, în fond, conformă științii și gândirii moderne.

* * *

Dar socialismul, ca și orice formulă teoretică a progresului social, nu se poate justifica decît în măsura în care poate servi pentru ridicarea și propășirea unui popor, pentru orientarea lui în împrejurările istorice concrete ale vieții naționale.

Cu alte cuvinte, socialismul nu poate fi considerat ca un scop, ci numai ca un mijloc: un mijloc pentru realizarea,—nu a unui progres social *in abstracto*,—ci a propășirii *poporului din care facem parte*, pentru înfăptuirea în viața lui a maximumului de dreptate socială și de prosperitate, pentru asigurarea dezvoltării neimpiedecate a tuturor forțelor lui materiale și morale.

Activitatea unui om își are, mai întăiu, o limită firească, în spațiu și în timp, în mediul în care ea se desfășoară și care îi formează sfera de acțiune.

„Progresul omenirii“, ca și „omenirea“ însăși, nu e decît o noțiune abstractă; și precum „omenirea“ nu se alcătuește decît dintr'o sumă de grupări etnice concrete, tot așa și „progresul omenirii“ nu poate fi decît rezultanta tuturor acțiunilor de propășire *din sinul* grupărilor naționale ce formează „omenirea“.

Nimene, deci, nu poate contribui la „progresul omenirii“, decît prin și în măsura prinosului său la propășirea grupării din care face parte.

E adevărat că creațiunile geniale trec peste toate hotarele și îmbogățesc tezaurul comun al civilizațiunii omenesti, dar, pe lingă faptul că genii adevărate sînt atît de rare, și că nimănui nu i se poate cere să fie genial,—excepțiunea aci e numai aparentă: și creațiunile geniale nu pot servi civilizațiunii universale, decît în măsura în care intră ca un element integral în cultura diferitelor popoare, sînt însușite, asimilate de diferitele culturi *naționale* (fără să mai vorbesc că pecetea geniului nu o pot avea

decit acele creațiuni ce în acelaș timp au și un pronunțat *caracter național*).

În principiu dar, acțiunea unui om nu se poate desfășura decit în cadrul vieții naționale, el nu poate avea acțiune utilă, decit în sinul poporului și pentru poporul în care s'a născut.

Și aceasta e mai adevărat pentru *acțiunea politică*, decit pentru oricare alta.

Și dacă, prin urmare, actele sale sint indiferente pentru propășirea acestui popor, în economia forțelor progresive ale istoriei universale, toată acțiunea lui e nulă, sau chiar negativă, toată viața lui zadarnică.

În cazul acesta poate socialismul să triumfe pentru „omninoire”, —adică pentru *celelalte* popoare, —dar cei ce n'au știut, prin activitatea lor, să asigure propășirea *neamului lor*, nu numai n'au contribuit cu nimica la acest triumf, oricâtă dovadă de eroism ar fi dat, nu numai nu reprezintă forțe progresive în mersul istoric al omenirii întregi, ci constituie elemente de *regres*, în toată puterea cuvintului.

Dacă dar concepția socialistă a progresului universal e adevărată, cei ce s'au pătruns de acest adevăr, cei ce și-au însușit-o, mai mult decit ori-cine altul au datoriat să lupte pentru dezvoltarea politică, pentru ridicarea economică și culturală a poporului lor, în condițiunile reale ale vieții naționale.

Un cugetător de puterea lui K. Marx, bine-înțeles, își da bine seamă de aceste condițiuni materiale ce necesar delimitează sfera activității politice. Aceasta rezultă chiar din „Manifestul comunist”, unde găsim rîndurile atît de sugestive, ce le-am mai citat odată :

„Toate mișcările istorice au fost până acum mișcările unor minorități în favoarea minorităților. Mișcarea proletariatului e o mișcare spontană a majorității imense în *profitul majorității imense... De la sine se înțelege*, că proletariatul fie-cării țări „trebuie să sfîrșească înainte de toate cu *burghezia țării sale...*“¹⁾

Pentru K. Marx dar, lupta proletariatului este *înainte de toate* lupta în sinul unei țări determinate, pentru interesele *majorității imense*, împotriva opresiunii unei minorități exploataoare.

Cu alte cuvinte, și pentru Marx socialismul nu se justifică decit în condițiunile concrete ale țărilor din Apus, unde proletariatul poate vorbi în *numele poporului întreg*.²⁾

Cum ar judeca el un program politic, ce nu e întemeiat pe lupta politică directă pentru realizarea progresului, în *sinul țării*, ci pe așteptarea.... „intransigentă”, în numele unei *infime minorități*, a darului din afară ?...

* * *

Dar sfera noastră de acțiune este ast-fel delimitată nu numai de aceste considerațiuni de ordine, cum am spus, materială,

1) „Manifeste du parti communiste”, p. 30,

2) Cf. K. Kautsky, — „Das Erfurter Programm”, 1907. p. 252 urm.

ci și de un înalt postulat moral, cristalizat și în cuvintele amintite ale scripturii, și căruia un mare gânditor i-a dat o expresiune atît de adîncă :

„Legea morală e sfîntă,—spune Kant. În creațiunea întreagă, tot ce dorim, sau tot ce se află sub puterea noastră, poate fi întrebuițat ca un simplu mijloc ; omul singur, și cu el ori-ce ființă rațională, este *un scop în sine*,—pentru că, prin autonomia libertății sale, el este *subiectul legii morale*, care e sfîntă... El nici odată nu poate fi tratat ca un simplu mijloc, ci întotdeauna ca un scop...“¹⁾

Dacă acest postulat moral ne impune de a trata întotdeauna ori-ce ființă omenească ca un scop, și nu ca un simplu mijloc, cu atît mai mult un popor întreg de oameni vii sîntem dator să-l considerăm ca un „scop în sine“, ce nu poate fi subordonat vre-unui alt scop.

Idealuri sociale ori-cît de înalte, formule de progres, programul politic, pentru un popor nu au valoare decît *întrucît îi servesc lui*.

Celebrul profesor de filosofie din Copenhaga, *H. Höffding*, pune chiar toată problema socială în legătură directă cu postulatul formulat de Kant,—ceea ce e adevărat mai ales pentru noi, cei favorizați de soartă, pentru cari această problemă nu poate fi redusă la o simplă chestiune de interes :

„Chestiunea socială—spune el,—este o chestiune *morală*.... Suprimați în gînd *criteriul moral*, care este noțiunea morală a unei societăți ideale, și toată *chestiunea* cade deodată, sau mai bine ea se reduce la o simplă chestiune de forță.... Noțiunea societății ideale, a unui regat al umanității (acest *criteriu de morală*), cere dimpotrivă ca ori-ce ființă omenească să fie mai mult decît un mijloc (pentru alții), ca ea să-și ocupe un loc propriu și personal în vastul regat al umanității. E în contradicție cu idealul unei societăți omenești, ca un număr mai mult sau mai puțin mare de ființe omenești să fie considerat numai ca o masă pasivă, ca o sumă de mijloace și instrumente inferioare, ale căror bucurii și suferinți nu intră în socoteală.... Principiul personalității libere (autonomia libertății, după Kant), corolarul cel mai însemnat al principiului binelui, se află ast-fel violat, fiindcă ființele personale sînt înjosite pînă la rolul de simple mijloace, fără să fie considerate în același timp ca scopuri...“²⁾

Ast-fel, încercarea de a se subordona interesele vitale ale unui neam cerințelor unei formule, degenerată astăzi într'o dogmă mistică,—în disprețul caracterului social al majorității lui imense, în disprețul nevoilor urgente și neînălăturabile ale momentului istoric,—este nu numai absurdă, dar și adînc imorală,—și împotriva acestei încercări am afirmat cu tărie punctul de vedere *poporanist*.

1) *Em. Kant*,—„*Kritik der practischen Vernunft*“ (ed. *Kehrbach*) p. 106,

2) *H. Höffding*,—„*Morale*“, Paris, 1906, p. 337—338

* * *

În ce constă, dar, în rezumat „concepția poporanistă“ (Bine înțeles aici nu-i pot da întemeierea teoretică mai largă, căreia am de gând să-i pot consacrez o lucrare mai vastă) ?

Cuvîntul „popor“ are trei înțelesuri deosebite, cuprinzînd, dacă pot spune astfel, trei noțiuni concentrice :

1) În sensul cel mai larg al cuvîntului, „popor“ înseamnă o grupare etnică, cu un tip cultural determinat și o comună viață sufletească.

Am înaintea mea minunatul tratat asupra eticei al profesorului Höffding ; nu mă pot opri de a reproduce aici cuvintele, prin care el arată însemnătatea legăturii de popor în toată viața morală a omului :

„Amintiri comune și o tradiție stabilită e o condițiune pentru nașterea unui popor. Ori-ce sentiment de comunitate, împreună cu sentimentul național, naște din *comunitatea soartei și a muncii*... Esențialul este să se producă o împreună-viețuire care, sub înriurirea destinului și a acțiunilor comune, se desvoltă într'o *viață intelectuală și afectivă comună*...”

„Progresele culturii măresc, fără îndoială, unitatea și solidaritatea genului omenesc, dar ele deschid deasemenea ochii asupra nuanțelor și a diversităților particulare. Fie-care popor își duce viața în felul lui deosebit, și viața, prin aceasta chiar, prezintă, celui ce o privește cu o pătrundere simpatică, mai multă bogăție și varietate... Progresele culturii scot la lumină particularitățile diverselor popoare și dau în același timp fiecărui popor în parte un prilej mai bun de a aduce prinosul său dezvoltării comune...”

„...Diversele naționalități apar ca *intermediari naturali* între indivizii izolați și genul omenesc întreg. Elementul universal omenesc nu este împiedicat prin aceasta în dezvoltarea sa : el ajunge dimpotrivă mai bogat și mai variat...”

„Statul este un *popor organizat*... Fără organizație, un popor duce o viață cu totul vegetativă. E cu puțință oare-care cultură ; activitatea materială, viața intelectuală și afectivă se pot desfășura până la un oare-care grad ; dar totul poartă un caracter de întimplare și de incoerență. *O dezvoltare mai înaintată are de condițiune necesară concentrarea și solida cohesiune a tot ce face parte dintr'un popor*...”¹⁾

Dacă însemnătatea caracterului național poate fi neglijată sau întunecată la acele popoare fericite, la cari ea nu prezintă un interes de dureroasă actualitate, pentru cari demult însăși ființa lor națională nu e în primejdie, și pentru cari dezvoltarea normală e asigurată,—ea, dimpotrivă, capătă o greutate deosebită pentru toate acele neamuri urgisite de istorie, cari încă trebuie

1) H. Höffding.—Op. cit., p. 475—480. *passim*.

să se lupte pentru dreptul cel mai elementar al omului: de a fi și de a se desvolta liber, potrivit cu firea-i sufletească.

2) În al doilea rind, cuvîntul „popor“ înseamnă toate acele elemente sociale *pozitive*, cari într'un moment dat au a îndeplini o anume menire istorică în desvoltarea socială și politică, și—in opoziție cu elementele sociale *negative*—determină o nouă îndrumare în viața națională și socială.

În revoluția din veacul XVIII, de pildă, „poporul“ era reprezentat de toată burghezimea franceză, împreună cu clerul inferior și toate clasele muncitoare,—împotriva clerului înalt și a nobilimii, ce formau elementele sociale negative. Iar la 1848, în Franța, din „popor“ fac parte numai mica burghezime și muncitorimea,—marea burghezime trecând în lagărul claselor privilegiate.

Asupra însemnătății acestui înțeles istoric-social al cuvîntului „popor“, nu am nevoie să insist mai mult, fiindcă această denumire servește astfel numai pentru a trage o linie de demarcațiune, în fiecare moment istoric dat, între forțele progresive și cele reacționare din sinul unui corp politic și social.

3) În sfîrșit, sub denumirea de „popor“ se cuprinde totalitatea *claselor muncitoare* din sinul unei societăți.

În această categorie socială de obicei se cuprinde (mai ales de către socialiști) numai munca productivă în sensul strict al cuvîntului, munca fizică, munca de brațe, excluzîndu-se munca intelectuală, deși aceasta e tot atît de utilă și de necesară societății.

Nu găsesc, din punctul de vedere al idealului social, această distincțiune rațională, dar și ea poate avea rostul ei, mai ales că ast-fel se subliniază îndatoririle morale ce leagă pe intelectuali de clasa cea mai numeroasă a societății, de temelie ei, pe care se sprijină toată viața noastră materială și sufletească.

Din punctul de vedere pe care l'am numit *poporanist*, această accepțiune a cuvîntului „popor“ are mai ales însemnătatea caracteristică.

Și această însemnătate nu se datorește numai faptului, că muncitorimea e clasa cea mai numeroasă, care e, în același timp, izvorul sănătății fizice și morale a neamului întreg; sau că ea este singura forță productivă în societate și, creînd toate mijloacele existenței materiale, crează, putem spune, viața însăși, o îmbogățește și o înalță, asigurîndu-i desvoltarea desăvîrșită până la plenitudinea idealului vieții omenești; dar, cum a spus odată L. Tolstoi, în concordanță cu *legea morală* Kantiană: poporul muncitor „are întotdeauna dreptate“ în fața istoriei.

Filozoful danez citat mai sus dă următoarea desvoltare legii Kantiene:

„Din punctul de vedere al moralei omenești, cuprinsul *legii morale* nu-l poate forma decît acest principiu: acțiunile noastre „trebuie să tindă spre cel mai mare bine și spre cel mai mare progres cu putință al celui mai mare număr posibil de ființe raționale... Cînd sentimentul moral se desvoltă, pe baza sim-

„patiei, în sentiment de datorie și de dreptate, principiul exprimat în această lege e criteriul ultim al judecăților morale“...¹⁾

„Poporul muncitor are întotdeauna dreptate,“ fiindcă numai interesele lui nu pot fi nici odată contrarii intereselor societății, considerată ca un tot întreg, numai interesele lui nu pot fi nici odată în contradicție cu idealul moral și idealul social, și numai propășirea lui, înălțarea lui cade întotdeauna în direcția progresului societății întregi.

Dacă însă e adevărat acest „criteriu ultim al judecăților morale“, dacă „poporul muncitor are întotdeauna dreptate,“ — sentimentul de recunoștință pentru toate rezultatele progresului, pentru toate bunurile vieții, sentimentul adinc de solidaritate socială, ce ne leagă pe toți de acest ziditor al vieții noastre materiale și morale, ne face în același timp, pe noi toți, vinovați față de el, chiar fără de vină, datornici veșnic răi de plată...

De acest sentiment se leagă în chip atit de firesc și revoluțiunea din timpurile noastre în aprecierea valorii morale și sociale a muncii.

După ideile vechi, munca e incompatibilă cu demnitatea omenească, cu noblețea morală a vieții, ea nu poate fi decit blăstemul, destinul robilor sau al „gloatei de rind“, pe cînd în conștiința modernă numai munca poate da adevăratul caracter de noblețea și demnitate vieții omenești.

Din toate aceste considerațiuni rezultă, că muncitorimea, considerată ca *purs pro toto*, se identifică cu societatea întreagă, cu neamul întreg; și progresul social și național se identifică, deci, cu înălțarea și propășirea ei.

Dar această afirmare nu are, vădit, nici un înțeles în ce privește categoria economică abstractă a „muncii“, ci numai pentru „oameni de muncă“ în carne și oase, pentru mulțimea muncitoare din sinul fie-cării societăți determinate, în formele ei concrete de existență.

Dacă K. Marx, de pildă, a putut identifica interesele *proletariatului* cu interesele progresului social în genere, — aceasta nu pentru că proletariatul apare ca încarnarea „muncii pure“, liberată de orice ingredient străin (fără amestecul categoriilor economice de „capital“ și de „rentă a pămîntului“, ca la țărani, de pildă), — ci pentru că el avea dreptul să afirme că proletariatul în Apus reprezintă „majoritatea imensă“, — adică mulțimea muncitoare concretă.

Dar dacă într'o țară dată clasa muncitoare reală, clasa producătoare, „majoritatea imensă“ nu are acest caracter de „muncă pură“, dacă în acea țară nu există *proletariat* în sensul apusean (sau reprezintă o cantitate abia apreciabilă), atunci o categorie fictivă și interese neexistente nu pot substitui — nici în judecata morală, nici în concepția socială — pe oamenii vii ce muncesc și

1) H. Höfding, — Op. cit., p. 38 — 39.

formează „majoritatea imensă“, pentru identificarea lor cu interesele societății întregi și cu ale progresului social.

La acest *fetishism* de formulă a ajuns însă socialdemocratismul nostru, violînd ast-feliu „criteriul ultim al judecăților morale“...

Concepția *poporanistă* se reazimă ast-fel, cum am spus, mai cu deosebire pe noțiunea de „popor“, ca masă muncitoare concretă. Dar din acest punct de vedere nu poate fi nici o contradicție cu celelalte două accepțiuni ale cuvîntului.

În ce privește noțiunea de „popor“, ca elemente sociale pozitive, nici nu e nevoie de multă stăruință, pentru că, vădit, aceste elemente nu sînt *pozitive*, decît prin menirea lor istorică față de progresul social, care se confundă cu interesele muncitorimii; și nu sînt pozitive, decît în măsură în care ele se identifică cu aceste interese.

Dar nu poate fi nici o contradicție și între „popor—muncitorime“ și „popor—națiune“:

Dacă există o clasă socială, care, cum se exprimă Höfding, nu poate „lua parte la dezvoltarea elementului universal omenesc“, decît în formele naționale și pentru care „orice progres nu e cu putință decît sub condițiunea concentrării și a solidei coeziunii naționale“,—apoi aceasta e tocmai muncitorimea (cf. Cap. IV).

Clasele privilegiate, pretutindeni și întotdeauna, se înstrăinează, relativ, foarte ușor, și în orice caz *numai lor* le este accesibilă cultura în forme străine.

Așa dar, punct de sprijin în toate construcțiunile noastre teoretice asupra progresului social, precum și punct de plecare pentru orice program politic, ca și pentru orice activitate publică, nu poate fi decît—*poporul* din care facem parte, în toate cele trei accepțiuni ale cuvîntului.

Toată concepția poporanistă se rezumă în norma de conduită, ce ne impune datoria de a subordona orice acțiune de renovare, și chiar orice activitate, intereselor reale și concrete ale poporului *nostru*, în formațiunea lui istorică, în împrejurările de fapt ale vieții lui naționale, sociale și politice.

Sînt acum exact patrusprezece ani, de cînd am scris în această privință următoarele rînduri:

„În ordinea politică poporanismul se manifestă prin aplicarea vechiului adevăr că *nu omul e făcut pentru sîmbătă, ci sîmbăta pentru om*; factorul determinant devin ast-fel masele *concrete* ale muncitorimii, cu toate interesele ei culturale, economice și sociale,—de cari trebuie să țină seamă toate programele politice,—și nici într'un caz aceste mase nu se pot considera ca un simplu material de experimentație pentru aplicarea formulelor abstracte ale vre unui program, oricare ar fi el: *program pentru popor și nu popor pentru program.*“¹⁾

1). „Poporul în artă și literatură“, *Evenimentul literar*, No. 19 din 25 April 1894.

Din acest punct de vedere, și socialismul însuși nu poate fi legitimat decât *ca un moment al poporanismului*.

Noțiunea poporanismului, vădit, e mai largă decât a socialismului.

Orice socialist, și *de ori unde*, trebuie să fie poporanist, și nici *nu* poate fi socialist, decât *pentrucă* e poporanist,—dacă socialismul lui nu se reduce la fetișism de formulă, la un dogmatism sterp, lipsit de viață, la o simplă jonglerie de clișee sacramentale.

Dar nu orice poporanist e și socialist.

Imprejurările sociale concrete unei țări, faza de dezvoltare prin care ea trece, pot impune un program de acțiune fără caracter socialist propriu zis.

Concepția socialistă nu poate împiedeca aderarea la un program impus astfel de nevoile reale ale țării, iar pe de altă parte, practicește, speculațiunile asupra viitorului îndepărtat, sau asupra „scopului final“ în politică sînt adesea indiferente (dacă nu și mai rău):

„Nimic din ceia ce trebuie să vină într'un viitor îndepărtat, — spune un *social-democrat* ca Ed. Bernstein, — nu mă interesează, ci numai ceia ce trebuie și poate să fie făcut în momentul de față, pentru prezent și pentru un viitor apropiat...

„Scopul final? Ei bine, el va continua să fie scop *final*....
„Acest scop final pentru mine nu e nimic, totul e *mișcarea*....
„Inșă tot ce, sub forma teoriilor preconceptuate asupra rezultatului mișcării, trece peste scopul general ce determină *direcția principală și caracterul mișcării*, ajunge, totdeauna și fatal, la *utopism* și formează la un moment dat o *pedică pentru mersul ascendent al teoriei și pentru practica mișcării*“¹⁾.

Pe baza acestor principii dar,—fiind dat că Romînia sînt un popor ce este încă departe de acea concentrațiune și coeziune națională,—conștiințe necesară a oricărui progres, după Höfding; —și un popor de *țărani* foarte înapoiat economic și politic; fiind dată situațiunea de fapt a statului, în care abia de ieri a reușit să se organizeze o parte relativ neînsemnată a acestui popor:—ni se impune acea formulă a progresului social și acele norme de acțiune politică, pe care le-am schițat în capitolele anterioare, cu destule dezvoltări pentru a lămuri concepțiunea poporanistă,—„scopul general“ și „caracterul mișcării“ sociale, cum sînt ele cu puțință în Romînia....

Iar „scopul *final*“,—il putem lăsa în grija viitorului.

De aici concluzia finală în două cuvinte:

Socialiști, și chiar social-democrați—adică oameni cu o anumită concepție asupra „scopului final“ al mișcării sociale, precum și cu o anumită filosofie a procesului istoric,—pot fi în Romînia, dar *partid* social-democratic, *nî*.

Ideile trec peste toate hotarele, dar partide nu se înființează

1). Ed. Bernstein,—„Socialisme théorique“, p. 234 și 278—279, *passim*.

decît sub presiunea nevoilor reale, și nu pentru speculațiuni filozofice sau sociologice (precum nici pentru admirația mutuală), — ci numai pentru *acțiune*, și numai pentru o acțiune ce poate avea rezultate *pozitive*: *teoria* ce duce la neputință și sterilitate nu poate fi adevărată.

Și acesta este singurul criteriu al adevărului în filosofia politică.

* * *

Am ajuns la sfîrșitul lucrării mele.

Am trăit prea mult, și am trăit *prea multe*, ca să pot avea prezumțiunea naivă, că mi s'a deschis tot adevărul și că mi-a fost dat să spun ultimul cuvînt în această privință.

Cu vremea, desigur, se va da pe față că mi s'au strecurat constatări de fapt gresite, aprecieri nejustificate, generalizări pripite.

Adevărul nu ni-l pot da decît cercetările laborioase, căutările stăruitoare și nepregetate, adesea, ale multor generații.

Dar, — în mijlocul acestei confuziuni intelectuale și morale, cînd unii nu privesc viața decît prin prisma formulelor împrumutate, și-și risipesc forțele în goana după năluciri, iar alții, miopii propovăduitori ai „bunului simț” și ai disprețului pentru „doctrine”, socot că în somnolența vegetării dintr'o zi în alta e toată taina înțelepciunii politice; în mijlocul exploziunii de uri atavistice, de porniri canibalice, cînd, pe deoparte, se înalță la valoarea de dogmă obscurantismul și prejudecățile de castă, iar, pe de altă parte, idealul național se confundă cu xenofobia sau iudofagia vulgară și crudă: — ori-cine, al cărui cuget e frămîntat de căutarea unui fir conducător, de trebuința morală de orientare în haosul nimicurilor și grozăviilor vieții, e dator să-și spună cuvîntul.

„Bunul simț” e un dar neprețuit, singurul ce ne poate feri de toate poticnirile în drum, dar idealul, care ca o stea să ne îndrepte în lunga cărare a vieții, ca să nu ne rătăcim în mlăștini și în desisuri (ce veche e comparația !...), nu ni-l poate da decît o doctrină întemeiată pe fapte, coordonate în lumina științei și a gândirii sistematice.

Mi-am făcut datoria.

Și piatră cu piatră se va clădi corpul doctrinal, potrivit trebuințelor și aspirațiunilor neamului, dar fără să ne îngrădească calea largă și luminoasă a progresului universal.

C. Stere